

ІСТОРИЧНИЙ НАРАТИВ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ

О.В. Мішалова

Проблематика історичного наратива на сьогодні являє собою досить маловивчений напрям досліджень в сучасній російській та вітчизняній філософії історії. Натомість західна філософсько-історична думка другої половини XX — початку XXI ст. вирізняється активізацією наративістських досліджень, зокрема у філософії й методології історичної науки. Важливо підкреслити, що наративна філософія історії загалом є своєрідною відповіддю на виклик часу. Інформаційна революція та прискорений розвиток інформаційних технологій створюють ситуацію, коли на перший план виходить проблема обробки, систематизації й організації інформації, а не її отримання. Друга половина XX — початок XXI ст. відзначається бурхливим розвитком усього циклу гуманітарних наук. Поява ряду нових міждисциплінарних галузей (на основі синтезуючих міждисциплінарних методологій), що є характерною рисою сучасної науки, зумовлює надзвичайно швидке зростання обсягу наукового знання в різних сферах гуманітарного пізнання. Відповідно, постає питання вдосконалення способів його організації, зокрема і в історичній науці.

В даному контексті цікавий і продуктивний варіант відповіді надає сучасна наративна філософія історії, яка звертається насамперед до процесу написання історії. У 1980-х рр. XX ст. один з її засновників — Ф.Р. Анкерсміт — звернув увагу на ту обставину, що історичний текст в цілому майже ніколи не виступав як окремий предмет філософського дослідження, незважаючи на те, що історія — перша серед

дисциплін, які згадуються у випадку, коли ми говоримо про науки, що намагаються надавати правдивий опис складної картини реальності за допомогою складного тексту. Відповідно, на його думку, «лише філософія історії, яка концентрує свою увагу на історичному тексті в цілому, могла б внести серйозний внесок у сучасну філософію історії» [1, с. 70]. Авторству Ф.Р. Анкерсмита належить також цікаве порівняння її, певною мірою, ототожнення наративної філософії історії з філософією історизму, якщо останню розуміти не як «філософію про речі минулого, а як філософію про їх (нاراتивний) опис», тобто як теорію написання історії [4, с. 285]. Наративна філософія історії висуває й обґрунтовує якісно нове розуміння історичного тексту (нاراتива), за яким останній є безпосереднім предметом і засобом дослідження історичної науки, а не дзеркальним відображенням минулої дійсності. Продовжуючи цей напрям досліджень, ми пропонуємо розглядати історичний наратив (оповідь) як форму організації та репрезентації історичного знання, функціонально аналогічну теорії в природничих і точних науках, й таку, що відповідає особливим стандартам науковості історико-гуманітарного пізнання в цілому.

Зазначене положення торкається принаймні двох проблемних аспектів, перший з яких стосується статусу історичного знання, його теоретичності, можливості формулювання теорії в історичній науці, а другий — визначення активно досліджуваного на сьогодні в різних галузях науки феномену наратива.

Теоретичність та/або наративність історичного знання

Історичне знання характеризується зазвичай як емпіричне, позбавлене теоретичності, та наративне. При цьому «нاراتивність» ототожнюється насамперед з «описовістю» на протигагу пояснюючому (аналітичному) аспекту історичного дослідження [55, с. 333]. Джерелом таких уявлень можна вважати античну традицію включення історичних праць (нاراتивів) до літературних творів. Окреслене розуміння історичного тексту зберігається протягом Середньовіччя, доби Відродження та залишалося пануючим в Новий час.

У XIX ст. саме описово-оповідна форма історичних творів була одним з основних аргументів, що свідчив проти їх науковості, яка ототожнювалася передусім з поясненням і, відповідно, з теорією. Такий підхід певною мірою присутній і в сучасній філософії науки, хоча,

як зазначає А.І.Ракітов, широке застосування описів не є виключним привілеєм історії, більш того, в фізиці термін «опис» має широке застосування як у спеціальній, так і в навчальній літературі, однак, ніхто не ризикнув би на цій підставі називати фізику описовою наукою [51, с. 169].

В методологічних концепціях І.Г.Дройзена, В.Дільтея, В.Віндельбанда і особливо Г.Ріккerta була здійснена спроба відмовитися від традиційного поділу на описове та пояснює знання (науки). Так, Г.Ріккерт пропонує «історичне поняття» в якості теоретичної форми осмислення емпіричного матеріалу «історичних наук про культуру», а В.Дільтей закріплює термін «розуміння» за всіма дисциплінами циклу «наук про дух» на противагу «поясненню» як узагальнюючої ознаки «наук про природу». Однак оповідь (наратив) у розумінні опису продовжує розглядатися як найбільш характерна для історико-гуманітарних дисциплін стратегія викладення матеріалу. Хоча, наприклад, І.Г.Дройзен ще в середині XIX ст. у своїй «Енциклопедії і методології історії» вирізняє чотири можливих види викладення в історії: дослідницьке, оповідне, дидактичне та дискурсивне, підкреслюючи, що «в цих чотирьох формах викладення вичерпуються усі можливості історичного викладення [...] Не можна говорити про те, що та чи інша форма є найкращою, а лише в залежності від завдання й мети будь-яка з них виявляється більш придатною, навіть незамінною» [22, с. 398].

Теоретичність вважають однією з визначальних ознак наукового знання. У вузькому сенсі теорією є вища, найбільш розвинута форма організації наукового знання, яка надає цілісне уявлення про закономірності та істотні зв'язки стосовно певної області дійсності, тобто об'єкту даної теорії. За своєю будовою теорія являє собою цілісну внутрішньо диференційовану систему знання, яка характеризується логічною залежністю одних елементів від інших, виводимістю її змісту з певної сукупності тверджень і понять (вихідного базису теорії) відповідно до певних логіко-методологічних принципів та правил [67, с. 649]. До інших загальних принципів науковості відносять також об'єктивність змісту, раціональну обґрунтованість, системність, понятійність, можливість перевірки наукових істин, кумулятивність, специфічність методів пізнання й правил дослідження, здатність до передбачення.

У той же час історико-гуманітарне знання вирізняється рядом особливостей, котрі значно ускладнюють формулювання історичних теорій в класичному розумінні поняття теорії (як це має місце в точних та природничих дисциплінах), а саме: текстуальна природа незалежно від широкого чи вузького розуміння поняття «тексту» (реальність як

текст чи текст як реальність); інтерпретативність; діалогічність; складність взаємовідносин між суб'єктом та об'єктом пізнання, обумовлена включеністю суб'єкта до структури об'єкту, тобто суспільного життя, культури, науки і мистецтва; наявність ціннісної складової; оповідна стратегія викладення матеріалу з великою кількістю описів.

Сучасною спробою подолання жорсткої методологічної протилежності між різними галузями знання є концепція уніфікованої міждисциплінарної наукової теорії О.С. Уйбо. На його думку, наприклад, «історичне дослідження є не лише (і не стільки) пошуком історичних фактів, але й являє собою творення із цих фактів певної системи, організованої послідовності, інакше кажучи — історичної теорії» [64, с. 89]. О.С. Уйбо пропонує більш розгорнуту за своєю структурою модель універсальної теорії, вирізняючи наступні її компоненти: фактологічний, конструкційний та нормативний базиси, а також «онтологічну схему» і правила оперування. Останні виконують поєднуючу функцію між визначеними структурними рівнями теорії в цілому. Особливе значення має онтологічна схема як система тверджень, що фіксують основні елементи відображуваної в теорії сфери дійсності, їх взаємозв'язок та/або генезис. Вона вважається центральним компонентом теорії, який містить у собі її основний зміст. Така структурно багаторівнева будова теорії, вважає автор концепції, може претендувати на статус міждисциплінарної універсальної моделі наукової теорії, оскільки здатна охопити особливості будь-якої галузі знання [64, с. 79].

Полісемантичність поняття наратива

Наратив є складним міждисциплінарним методологічним конструктом, предметом і методом в сучасній гуманітарній науці [62, с. 56]. Однозначне визначення терміну ускладнюється, по-перше, етимологією слова (від лат. «*narratio*» й англ. «*narrative*» — оповідь; етимологічно близький лат. «*gnarus*», тобто «знаючий», «експерт», «обізнаний в чомусь» [24, с. 90]), по-друге, багатозначністю поняття (історія, процес, структура) і, по-третє, його широкою функціональністю. Так, у філософії наративи використовуються з метою формування, а в соціології — дослідження нового бачення світу та організації суспільства; у психології являють собою засіб вивчення особистісної ідентичності і становлять важливий дослідницький матеріал для психоаналізу; а в політології слугують засобом легітимізації політичних процесів.

Проблематичності додає той факт, що навіть в межах сучасної фі-

лософії історії поняття «історичний наратив» є надзвичайно полісемантичним — від типу описово-оповідної праці з історії чи окремого специфічного способу пояснення в гуманітарних науках (вузьке розуміння, характерне для традиційної історіографії та ранньої аналітичної філософії історії відповідно) до ментальної структури, способу усвідомлення й впорядкування навколишнього світу загалом (широке розуміння, властиве тематиці філософської антропології і концепціям історичного наратива постмодерністського спрямування).

Так, наприклад, Й. Брокмейєр та Р. Харре, розглядають наратив в якості форми, внутрішньо іманентної нашим способам отримання знання, котра структурує наше сприйняття світу і самих себе [12, с. 36].

На думку Л.М. Газнюк, оповідь є одним із основних способів самопояснення особистості, осмисленою структурою, яка організує події та дії людини в єдине ціле, і розповідається у межах визначених культурою наративних рамок. Таким чином, культурні традиції являють собою запас сюжетів, які можуть бути використані для організації подій в історії [16, с. 12].

В межах сучасної історії історичної науки та філософії історії під поняттям «історичного наратива» часто розуміють спекулятивні філософські побудови історичного процесу. Прикладом може слугувати позиція С. Мандельброта, який вбачає в історичному наративі певну «deskriptivnu strukturu», зазначаючи, що «у Франції залучення марксизму для істориків та історично-орієнтованих критиків стало тим, що довгий час забезпечувало deskriptivnu strukturu („майстер-наратив“), через мотив класової боротьби, для подій і текстів минулого» (див.: [49, с. 112]).

Саме по відношенню до таких грандіозних онтологічних побудов — «мета-наративів» — висловлював свої скептичні зауваження («недовіру») Ж.-Ф. Ліотар, вбачаючи в окремій оповіді (наративі) найкращу легітимізуючу форму для дискурсивного наукового знання. Традиція розповідей, на думку Ж.-Ф. Ліотара, одночасно є традицією критеріїв, які визначають потрібну компетенцію — вміння говорити, слухати й робити. Наративне знання підтверджує саме себе через передачу своєї прагматики і тому не потребує аргументації чи наведення доказів [36, с. 56-59, 70].

Отже, підсумовуючи, слід наголосити, що проблематика історичного наратива у сучасній філософії історії залишається досить багатоаспектною і ставить перед дослідником більше запитань, ніж надає відповідей. Це обумовлює необхідність аналізу як структури (будови) історичного наратива, так і його змістового наповнення.

З цією метою, спираючись в значній мірі на теорію семіотики Ч.У. Морріса¹, ми пропонуємо до розгляду наступну теоретичну модель історичного наратива як форми організації та репрезентації історичного знання — «наративний трикутник» — з такими параметрами: знак (власне історичний текст), творець наратива (історична дійсність) та історик (сучасний дослідник історичного минулого) (Рис. 1).

Окремо слід підкреслити, що під творцем історичного наратива в контексті нашого дослідження розуміється історична дійсність у широкому сенсі, тобто людина та її діяльність у просторі й часі.

Відповідно маємо змогу визначити наративні синтактику, семантику і прагматику як окремі аспекти загальної концепції історичного наратива. Наративна синтактика займається вивченням знакової форми історичного наратива (переважно історичний словесний текст); наративна семантика досліджує питання, пов'язані зі смисловою структурою історичного твору (відповідно до якої організовується історичний матеріал), зумовлені взаємовідношенням між знаком та його творцем; наративна прагматика вивчає відношення між сучасним істориком й знаком (історичним наративом), яке визначає точку зору історичного дослідження.

«Наративний трикутник» відображає складне взаємовідношення між сучасним істориком та творцем історичної оповіді (історичною дійсністю) за допомогою знакової форми наратива і утворює певну пізнавальну модель, за допомогою якої відтворюється весь комплекс проблем, пов'язаних з поняттям історичного наратива.

Наративна синтактика

Традиційною знаковою формою історичної оповіді виступає мовленнєвий письмовий текст, тобто літературна форма (від лат. *litterae* — буква, літера). Літературна форма історичного наратива здійснює

¹Вивченням знаків і знакових систем займається сучасна наука семіотика, класична концепція якої була запропонована Ч.У. Моррісом у праці «Основи теорії знаків» (1938 р.). Семіотика (теорія знаків) поділяється на тісно пов'язані між собою дисципліни: семантику, прагматику й синтактику, які вивчають абстрактно вирізнені окремі аспекти функціонування знаку чи знакової системи — семіозису. Це семантичний (відношення знаків до їх об'єктів), прагматичний (відношення знаків до інтерпретаторів) і синтактичний (взаємовідношення знаків між собою) виміри. Знак включений до певної більш загальної структури, яка складається із трьох основних елементів: власне знак (знаконосій), позначуване (десигнат) та значення (інтерпретанта), а також інтерпретатора. Ця система відношень зазвичай репрезентується за допомогою так званого «семіотичного трикутника» [40].

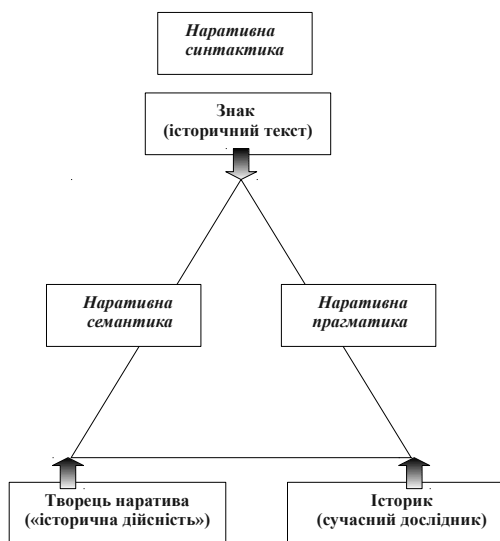

Рис. 1: «Наративний трикутник»

подвійну організуючу функцію: вона є засобом текстуальної об'єктивації історичного знання та представлення його читачам.

Історія «літературна» за фактом свого існування, тобто можлива як така лише оформленою у наратив (текст) і, відповідно, не може не дотримуватися загальних правил написання. Х. Уайт підкреслював, що історія до того часу залишатиметься риторичною та літературною, допоки продовжуватиме використовувати звичні грамотну мову й письмо як найбільш зручні засоби представлення результатів дослідження минулого [63, с. 7].

Перетворення подій у текст означає переказ їх в системі тієї чи іншої мови, тобто підпорядкування їх певній раніше даній структурній організації. Навіть якщо з самого початку вони уявлялися хаотичними і непов'язаними між собою, будучи переказаними засобами мови,

вони неминуче отримують структурну єдність. Остання, фізично приналежна лише плану вираження, автоматично переноситься й на план змісту [37, с. 339].

Значною мірою ми всі знаходимось під владою тієї конкретної мови, яка є засобом вираження в даному суспільстві. «Уявлення про те, що людина орієнтується у зовнішньому світі, по суті, без допомоги мови і що мова являє собою лише випадковий засіб вирішення специфічних завдань мислення та комунікації, — це всього лише ілюзія», — говорить Е. Сепір [56, с. 260]. За Б.Л. Уорфом, граматики (основа мовленнєвої системи будь-якої мови) не просто інструмент відтворення думок, вона сама творить думку, є програмою і керівництвом мисленнєвої діяльності індивідуума, засобом аналізу його вражень та їхнього синтезу. Люди розділяють світ, організують його в поняття і розподіляють значення так, а не інакше головним чином тому, що вони учасники «домовленості», яка визначає подібну систематизацію. Така ніким несформульована домовленість має силу лише для певного мовленнєвого колективу [65, с. 98].

Зазначений аспект є важливим у методології історії, оскільки, по-перше, дослідник сам належить до конкретної мовної спільноти, відповідної системи мови, яка на нього впливає; по-друге, безпосереднім предметом-засобом дослідження історика є тексти (наративи), в яких відтворені зазначені системи. Усвідомлення ролі мови як засобу формування думки привернуло увагу до дослідження тексту як специфічної сфери її існування. Цікаво відмітити, що посилення інтересу у ХХ ст. до аналізу текстів, знакових повідомлень і символічних систем можна вважати певним продовженням традиційних стандартів «науковості» Нового часу, орієнтованого на вивчення реальних об'єктів, оскільки безумовний статус «реальності» в соціальному світі мають лише знаки (мова, текст, символи, дискурси) [55, с. 308-309].

Письмовий мовленнєвий текст представляє собою фіксовану форму об'єктивізації знання, зокрема історичного, відносно незалежну від умов свого виникнення, існування та сприйняття. Сталий текст здатен не лише зберігатися в умовах зникнення генеруючої його культури, але й породжувати загальну текстову традицію у різноманітних, дистантних в часі і просторі культурах, що дає підставу говорити про його стабілізуючу місію в соціокультурній системі [43, с. 46-50]. Літературна форма наратива не лише об'єктивує та зберігає історичне знання (інформацію), але й відіграє істотну роль у його трансляції, що звертає увагу на її естетичні характеристики. На думку П. Рікера, наприклад, задоволення від пізнання — це в першу чергу задоволення, отримане

від тексту, тобто читання [53, с. 61].

Літературна мова є важливою складовою частиною будь-якої словесної форми історичного наратива. Її основне призначення — зробити доступним й зрозумілим для читачів зміст історичної оповіді. Природничо-наукові дослідження більшою частиною адресовані вченим-спеціалістам, тому процес узагальнення отриманих результатів («написання») у багатьох випадках є формальним актом, у той час як праця з історії розрахована на більш широке коло читачів, що вимагає від історика певного рівня літературної майстерності. Особливо, якщо враховувати, що «мова історика» є багатшаровою. До її складу (структури) входять: (1) сучасна історична літературна мова епохи, кількісно найбільший пласт; (2) мова історичних джерел; (3) наукові історичні поняття; (4) слова та терміни, запозичені з інших дисциплін; (5) формалізми немовного походження [58, с. 198]. Зазначена особливість становить чіткі межі письменницькій майстерності історика.

Окремої уваги заслуговує питання читання історичного наратива. У сучасній філософії історико-гуманітарного пізнання читання переважно розглядається як діяльність, як спосіб творення сенсів, що різняться між культурами. Висувається точка зору, відповідно до якої — сенс твору не є зафіксованим на його сторінках, а конструюється читачем. Так, наприклад, на думку Р. Дарнтона, оскільки наші предки жили у відмінних ментальних світах, вони мали читати відмінним чином, й «історія читання може бути так само складною, як історія мислення» [21, с. 220]. У сучасній новій лінгвістичній філософії історії пропонують вирізняти п'ять основних типів читання історичних текстів: репресивний, синоптичний, деконструктивістський, вивільнюючий і діалогічний [30, с. 121].

З іншої точки зору, розуміння певного тексту (твору) визначається його включеністю у відповідні літературні форми. Оцінка і розуміння тексту, таким чином, істотно залежить не від автора або читача, а від певної організації літератури, від прийнятих в даній спільноті норм та канонів осмислення дійсності, її орієнтаційної системи. Тому є сенс говорити про пануючу світоглядну модель реальності у тій чи іншій літературі. Ця модель може вважатися найбільш глибинним в даний момент контекстом розуміння існуючої системи спілкування [47, с. 142]. У зв'язку з цим можна згадати концепцію «текстової епохи» І.Т. Касавіна, відповідно до якої текстуальна епоха (наприклад, Середньовіччя, Відродження чи Новий час) характеризується особливою системою взаємовідносин між автором і читачами або програму своєрідної «текстуальної археології», нещодавно запропоновану гру-

пою бібліографів та істориків книжки [25, 25, с. 328-331]; [21, с. 218].

На сьогодні також безспідставно говорять про «нарративну картографію», про карту як знаково-символічну форму представлення історичного матеріалу, пропонують використовувати з такою метою також таблиці та діаграми [46, с. 43]. Ця обставина, однак, не зменшує ролі нарратива як форми впорядкування даних, що виявляється найбільш оптимальною у випадках, коли дані або надто складні чи фрагментарні для методик обробки (таких як таблиця, графік, математичний аналіз), або за умови важливості хронологічної послідовності, деталей, особливостей, тобто коли узагальнюючі методики не є ефективними, тому що втрачають надто багато інформації [49, с. 111].

Наративна семантика

В якості матеріальної об'єктивації історичного матеріалу нарратив (оповідь) є особливим типом тексту як структурної організуючої одиниці знання, механізм його функціонування, відповідно, представляє собою складну систему взаємодії форми та змісту, тобто взаємозалежних між собою плану вираження й плану змісту (смислу).

Дослідження останнього аспекту — нарративних семантики й прагматики (тобто нелінгвістичної або металінгвістичної природи тексту) — на сьогодні в межах історико-гуманітарного пізнання є найбільш цікавим та продуктивним. Звернення до текстів під таким кутом зору дозволяє, по-перше, виявити реальні історичні механізми функціонування духовного виробництва, канони мислення і мовлення, які були характерні для методологічної свідомості різних епох та істотним чином впливали на осмислення предметів і ситуації реального світу. По-друге, методологія розуміння тексту збагачує філософію науки, вводячи до неї ідеї, прийоми і засоби гуманітарного мислення [47, с. 129].

Саме в якості особливої епістемологічної форми, яка надає сенс минулому та впорядковує історичний матеріал, починає розглядатися історичний нарратив у другій половині XX ст. у працях А. Данто, П. Рікера, Ф.Р. Анкерсмита, Х. Уайта, Р. Барта й інших.

Відповідно до концепції історичного нарратива А. Данто, оповідь є структурою, способом організації історичного знання. Більш того, він пропонує розглядати нарративи як «свого роду теорії, що потребують підтвердження і котрі, групуючи події, привносять в них певний порядок та структуру. Разом з тим оповідь на відміну від загальної теорії завжди прив'язана до місця і часу її створення та становить собою

відповідь на історичне питання» [20, с. 134-136]. На думку Х. Уайта, історичний твір — це словесна структура у формі оповідного прозаїчного дискурсу (наратива). «Історії (як і філософії історії) поєднують певний обсяг „даних“, теоретичних понять для „пояснення“ цих даних і оповідну структуру для їх представлення в якості знаків сукупності подій, які припустимо відбулися у минулі часи» [63, с. 17].

За П. Рікером, історичний наратив є певною означаючою матрицею, конструкцією («наративною формою»), яка за допомогою інтриги «„зводить разом“ (prend ensemble) і поєднує в цілісну завершену історію різноманітні розрізнені події, схематизуючи таким чином інтелігібельне значення, котре приписується розповіді, взятій як цілісність» [53, с. 8].

В концепції Ф.Р. Анкерсміта наративна інтерпретація представляє собою певний ґештальт, організацію історичного знання. Таким чином, історичний наратив є складною лінгвістичною структурою, спеціально побудованою з метою показу та надання сенсу фрагменту минулого [5, с. 122-123, 163]. Схожої позиції дотримується Р. Барт, для якого історичний наратив є оповідною структурою, а історія, історичний дискурс являє собою зразок для тих видів оповіді, в яких міжфункціональні проміжки структурно заповнюються додатковою, надлишковою інформацією, що й створює референціальний ефект, ілюзію реальності оповідного тексту [8, с. 398-400].

Л.П. Репіна порівнює наративи з типовими моделями, шаблонами [52, с. 23], а М.О. Кукарцева вбачає в історичному наративі свого роду інтелектуально-літературний засіб, котрим історики організують результати своїх досліджень [28, с. 46].

Повертаючись до питання дослідження смислової структури історичної оповіді, необхідно підкреслити, що вона відіграє організуючу роль у двох, певною мірою незалежних, площинах: (1) вона задає формальну єдність історичного матеріалу, співвідносячись з композиційною будовою будь-якої оповіді («початок-середина-кінець»); (2) відповідає певному способу організації минулого чи сюжетній лінії, яка розгортається в межах композиційної схеми і забезпечує унікальну смислову зв'язаність матеріалу в конкретному історичному творі.

Композиційна будова з чітко визначеними початком, серединою та кінцем є формальною характеристикою історичної оповіді. Так, хроніка може не мати зв'язки, оскільки починається тоді, коли її автор приступає до запису подій. Крім того, кінець хроніки залишається завжди відкритим, вона не потребує розв'язки чи кульмінації, тому що може продовжуватися безкінечно. Порівняно з хронікою історичний

наратив має чітко визначену форму [63, с. 26]. Текст, за визначенням, має межі (початок-кінець), однак в кожній конкретній праці вони наділяються різною моделюючою вагою. Вирізняють тексти орієнтовані на початок (надають йому особливої семіотичної значимості) та такі, що більше скеровані на кінець. Прикладом перших є есхатологічні міфи й середньовічні тексти. Історична оповідь і пов'язана з нею структура романного тексту, підвладні часовій та причинно-наслідковій послідовності, орієнтовані на кінець тексту. У ньому, за Ю.М. Лотманом, зосереджується основний структурний смисл оповіді [37, с. 355, 358]. Визначальну роль категорії «кінець» в історичному наративі підкреслював також А. Данто [20, с. 234].

Окремої уваги заслуговує аспект походження й природи формальної наративної структури «початок-середина-кінець». Питання полягає в тому, що саме вона собою являє: характерну рису художніх та історичних творів, тобто є результатом поетичної організації, чи виступає способом організації подій як таких, а наративно організовані тексти, відповідно, є лише реконфігурацією наративно організованого життя.

Однаково можна погодитися з обома точками зору. З одного боку, за влучним виразом Х. Уайта, «ніхто і ніщо не живе історію» (цит. за: [29, с. 280]). Спочатку людина живе та діє, набуваючи досвіду, і лише потім оформлює його в історичний наратив. У зв'язку з цим нам видається доречним згадати концепцію апріорної історичної уяви Р.Дж. Коллінгвуда, згідно з якою історик спочатку створює в уяві певну картину минулого (конструкцію або схему), а потім використовує її для визначення істинності фактичного матеріалу і навіть джерел [27, с. 233]. На конструктивній ролі уяви в історичній науці наголошував також Р. Барт, розуміючи під нею здатність людського розуму створювати фікції, тобто надавати форми історичному часу, локалізувати історичні події, вигадувати сюжети для послідовного руху історичної реальності (див.: [31, с. 124]). Таким чином, історичний дискурс визначається як уявна конструкція, а наратив вважається пояснювальним феноменом, в якому історик певним чином організовує факти з метою встановлення будь-якого позитивного смислу [7, с. 438]. Джерелом виникнення сюжетної послідовності, на думку Р. Барта, є не спостереження за дійсністю саме по собі, а необхідність видозмінити та подолати первісну форму, дану людині, — форму повтору [6, с. 421-422].

З іншого боку, можна пристати й до протилежної позиції, відповідно до якої наративна структура історичного твору («початок-се-

редина-кінець») зумовлюється організуючими принципами та рисами людського буття. Так, В.М. Сиров стверджує, що подібно до того, як тлумачення оповіді забезпечується встановленням внутрішніх відношень (послідовностей чи опозицій) між їхніми елементами, так і до розуміння людського буття в цілому необхідно підходити подібним чином. Розповідь можна вважати частиною структури подій, яка також є наративною, як і розповідь про неї [60, с. 167]. Тому оповідачі не є творцями порядку на противагу первісному хаосу життя, вони лише наратори. Наративним є саме життя [59, с. 24-25]. Ця обставина не означає визнання певної реальності, яку історичні наративи повинні просто відтворити, а лише свідчить про те, що не існує жодних хаотичних елементів, які історик повинен впорядкувати заднім числом [61, с. 36]. Схожої думки дотримується Д. Карр. Більш того, він вважає, що невизнання цього факту зумовлює відчуження історичної оповіді від того світу, який вона повинна описати. Фактично таким чином відбувається «втеча від дійсності» або спроба нав'язати їй моральну настанову з метою влади та маніпуляції [59, с. 21].

Суперечність останньої точки зору, на нашу думку, полягає в тому, що під «наративним життям», як правило, розуміється соціальне життя, тобто сфера доцільної людської діяльності. Раціональне обґрунтування зазначеної позиції варто шукати в концепції Л. Вітгенштейна про спільну логічну форму між світом фактів, їхніх образів у свідомості людини та речень, в яких вони описані. «Очевидно, що як би не відрізнявся уявний світ від реального, він повинен мати дещо — певну форму — спільне з дійсним світом» [14, п. 2.022]. Відповідно, для того, щоб досягнути логіку дійсності, досліднику необхідно прийняти цю логіку як спосіб усвідомлення світу [4, с. 13].

Другою важливою функцією смислової структури наратива є забезпечення смислової єдності історичного матеріалу. Простий перелік фактів не є оповіддю. Смислова зв'язаність оповідних сегментів створює сюжет, який, як підкреслює Ю.М. Лотман, являє собою такий же закон наративного тексту, як синтаксичний зв'язок — закон побудови правильної фрази. Події реального життя, що наповнюють деякий просторово-часовий континуум, «наративний текст витягує в сюжетно-лінійну побудову» [37, с. 340-341].

Важливо підкреслити глибоку єдність композиційної і сюжетної структур, які разом зумовлюють сюжетно-композиційну організацію твору (зокрема, історичної оповіді). За М.М. Бахтіним, композиція являє собою організацію «зовнішнього матеріального твору», в той час як сюжет є архітектонічною формою [9, с. 36-37].

Зі смисловою структурою можна співвіднести уайтівське поняття сюжету, тип побудови сюжету (*emplotment*), що привносить смисл в історію (*story*). [63, с. 27], концепт «інтриги» П. Рікера. Остання є впорядкуванням фактів, еквівалентом синтагматичного порядку (*order*), який вноситься до практичного поля завдяки оповіді [53, с. 70], виявляє осмислену історію в ряду подій або перетворює їх на історію, що у будь-якому разі характеризує інтригу як посередницю між подіями і розказаною історією [53, с. 80-81].

У цьому розумінні оповідь (наратив) імпліцитно містить в собі певний спосіб пояснення (через «сюжет», «інтригу» або «наративну субстанцію» за Ф.Р. Анкерсмітом) й не потребує додаткових пояснювальних механізмів. Пояснення і опис субординуються, підпорядковуються основній наративній схемі [49, с. 111]. Опис є зовнішнім (синтаксичним) контуром об'єкта пізнання, а пояснення — внутрішнім (семантичним) контуром [45, с. 77].

В історичній науці важко встановити чіткі межі між описом та поясненням, історик одночасно відповідає на питання «що», «як» і «чому». Відповідно, «коли історик надає опис певних дій, певних історичних подій, то його опис вже пояснює їх, тому часто історик і не потрібно окремо ставити питання про пояснення» [44, с. 118]. Оповідь, зазначає А. Данто, в певній мірі вже являє собою форму пояснення. Оповідь і описує, і пояснює одночасно. «Оскільки оповідь не тільки пояснює деякі події, але й говорить нам про те, що відбувалося протягом певного часу, тому це знов таки вселяє думку, що повідомлення про те, що відбулося, й пояснення відбуваються одночасно: оповідь пояснює, повідомляючи про те, що відбулося, і, повідомляючи про те, що відбулося, вона це пояснює. Опис за допомогою оповіді й історичне пояснення складають одне ціле» [20, с. 138, 194].

Окремої уваги в межах наративної семантики заслуговує також проблема істинності в історії. В сучасній філософії історії вона визначається двома обставинами: по-перше, природою історичного знання та пізнання; по-друге, істотними змінами самої категорії «істина» у філософії і методології науки ХХ ст. В контексті нашого дослідження ми більше уваги звернемо першій з них.

Минуле, на відміну від сучасності, не піддається безпосередньому, чуттєвому сприйняттю, однак воно пов'язане із сучасним опосередковано, залишаючи свій слід у ньому як в суб'єктивних переживаннях, наприклад, в явищах пам'яті (індивідуальної або колективної), так і в об'єктивних фактах, котрі природно пояснюються як наслідки минулих подій. Це опосередковане сприйняття певним чином семіотизує-

ться у процесі історичного дослідження: обидва види явищ розглядаються в якості знаків іншого буття, відокремленого від сучасності (тобто безпосередньо переживаємої реальності), але представленого у ній в заданій нею ж перспективі. Історична наука, таким чином, передбачає семіотичне осмислення (і переосмислення) минулого [66, с. 21-22].

Наукові історичні факти ніколи не можуть бути безпосереднім відображенням історичної реальності, оскільки встановлюються у ході спостереження історичних джерел, а не дійсних актуальних подій. Історичні першоджерела, в свою чергу, за своїм походженням не прямо свідчать про події, відповідно, не здатні відображувати їх у всій повноті. «В історичному джерелі міститься лише інформація про об'єктивну подію минулого, отже наявність інформації про подію дозволяє розглядати в якості факту для нас не саму подію, а перш за все інформацію про неї» [23, с. 177].

Отже, в якості особливостей існування «факту» в історичній науці можна визначити наступні обставини: (1) наукові факти реконструюються в ході інтерпретації даних спостереження, які здобуваються істориком у процесі роботи над першоджерелами з певних концептуальних позицій; (2) встановити з певністю можливо лише зв'язок наукових фактів, реконструйованих дослідником, з історичними першоджерелами; (3) визначити, наскільки і в якій мірі науковий факт відповідає реальним історичним подіям, принципово неможливо; (4) встановити достовірність наукового факту означає встановити ступінь обґрунтованості відповідного твердження історичним першоджерелам [50, с. 28].

Широковідомою є теза Р.Дж. Коллінгвуда, що історик, як і романист, прагне побудувати осмислену картину минулого, та разом з тим вона повинна відповідати історичній дійсності, оскільки історик претендує на істинність [27, с. 234].

Складність ситуації історика, коли він говорить про істинність, тобто використовує слово «істина», полягає також у тому, що останнє не відповідає критерію семантичної однозначності (є псевдопоняттям). Так, слово «істина» має принаймні три антоніми. Це терміни «омана» (рос. — «заблуждение»), «помилка» (рос. «ошибка») та «неправда» (рос. — «ложь»). Термін «омана» відображає метафізичну сторону слова «істина», «помилка» — логічну його сторону, а «неправда» — моральну. Таким чином, термін «істина» одночасно вміщує в собі метафізичне, логічне й моральне значення [35, с. 82], що особливо важливо враховувати історика, об'єкт дослідження якого завжди знаходиться на перетині трьох аналогічних вимірів пізнання.

Традиційно по відношенню до історичних творів застосовувалася

класична кореспондентна теорія істини. В практиці історичної науки це означає, що висловлювання вважається істинним, якщо воно відповідає тому конкретному стану справ, про який в ньому йдеться. Зазначена ситуація є прийнятною, коли ми оперуємо індивідуальними історичними висловлюваннями, й втрачає сенс, коли звертаємося до історичного наратива в цілому. Окремі історичні висловлювання здатні виражати своє значення точно і повно, у той час як в складних історичних оповідях неминуче залишається деяка неоднозначність. У наративі висловлювання не просто поєднують свої окремі значення, а створюють наративну пізнавальну цінність, яку необхідно відрізнити від суми значень окремих висловлювань. Той факт, що історичний наратив не лише описує минуле (так само, як висловлювання описують реальність), але й пропонує «метафоричний» погляд на історичну реальність, є причиною відсутності стійкого відношення між ними (тобто, історичним наративом та історичною дійсністю), а отже, зумовлює когнітивну вразливість наратива. Зазначена обставина становить суть так званого «парадоксу Анкерсміта» [4, с. 108-109, 250].

Певним варіантом вирішення проблеми істинності історичного наратива, на нашу думку, може стати застосування до нього динамічного поєднання кореспондентної і когерентної концепцій істини за принципом структури науково-дослідницької програми І. Лакатоса. Остання, як відомо, являє собою безперервно пов'язану послідовність теорій і складається із «твердого ядра», тобто умовно неспростовуваних припущень, та «захисного поясу», що формується допоміжними гіпотезами, які повинні адаптуватися, модифікуватися чи повністю замінюватися при зіткненні з контраргументами. «Захисний пояс повинен витримати головний удар зі сторони перевірок; захищаючи таким чином закріплене ядро, він повинен пристосовуватися, перероблятися або навіть повністю замінюватися, якщо того потребують інтереси оборони» [34, с. 81]. На прикладі історичних наративів «тверде ядро» представляє собою сукупність беззаперечних загальновизнаних фактів (висловлювань), по відношенню до яких може бути використана кореспондентна концепція істини (наприклад, падіння Візантійської імперії у 1453 році або початок Другої Світової війни 1 вересня 1939 року). «Захисний пояс» в даному випадку являють собою численні інтерпретації фактичного матеріалу, які реконструюють цілісну картину минулих подій, і по відношенню до яких прийнятним є застосування когерентної теорії істини.

У зв'язку з цим актуальності набуває поняття узгодженості історичних наративів між собою. Історичні оповіді як форми теоретичної

організації та репрезентації історичного знання, аналогічні теоріям у природничих і точних науках, можуть бути поєднанні в «мережі наративів» (інтегративну форму організації теоретичного знання) так само як окремі теорії поєднуються у групові форми організації теоретичного знання. До них належать теоретичні комплекси, «мережі теорій» та теоретичні області [57, с. 104, 107]. У такий спосіб минуле охоплюється «мережею історичних наративів», часткове співпадіння яких може бути певною гарантією їхньої об'єктивності та істинності по відношенню до визначених, зокрема нових, тем, проблем чи питань.

Наративна прагматика

Предмет наративної прагматики становить розгляд взаємовідношень — певного «діалогу» — між сучасним дослідником й історичним текстом, а через нього — творцем наратива, тобто історичною дійсністю. Ця система взаємовідношень являє собою сутність історичного наратива як форми організації та репрезентації історичного знання, а також його збереження й трансляції.

На наш погляд, визначними чинниками для структурування прагматичного аспекту функціонування історичного наратива є поняття перспективізму або точки зору, об'єктивності і суб'єктивності історичного дослідження, ціннісного наповнення історичного наратива.

Вперше на принциповій різниці між історією (історичний процес) та історіями (уявлення про історичні події) наголосив І. Хладеніус, обґрунтувавши таким чином поняття точки зору і перспективи в історичній науці. «Історія — одне, уявлення про неї різноманітні; в історії немає нічого суперечливого; в уявленнях про історію може бути дещо суперечливе, як і у відношенні уявлень одне до одного; в історії все має достатнє обґрунтування, в уявленні ж можуть бути речі, котрі здаються такими, що відбулися без достатнього обґрунтування» [70, с. 318]. Історія, що була наявна колись, хоча й залишається сама по собі непорушно однаковою, проте вектори її споглядання істориками зазнають калейдоскопічних заломлень залежно від висхідної позиції [26, с. 192].

У сучасній філософії історичного пізнання поняття «точки зору» вводить й обґрунтовується Ф.Р. Анкерсмітом, за яким вона являє собою певний спосіб бачення історичної реальності, формулює інтерпретацію певного фрагменту минулого. Точка зору ототожнюється з так званою «наративною субстанцією» — індивідуальною мовною сутністю, яка твориться істориком й відображує його інтерпретацію ми-

нулого. Відповідно, історична оповідь, логічну основу якої становить наративна субстанція (точка зору), функціонує в якості певної системи правил, котрі встановлюють як саме необхідно представляти собі той чи інший аспект минулої історичної дійсності [4, с. 220]. На думку А. Данто, здатність історика бачити історичні події у часовій перспективі є унікальною і становить собою вагому перевагу історика у порівнянні з дійовими особами та учасниками тих чи інших подій. Завдання історії як раз і полягає в тому, щоб знати про події не так, як про них знали їх очевидці, а як про них знають історики — у зв'язку з більш пізніми подіями і в контексті часу. «Люди багато б віддали за те, щоб бачити свої дії очима майбутнього історика» [20, с. 177].

Значний інтерес становить порівняння наративної субстанції (й наратива в цілому) і метафори як лінгвістичних інструментів історика. Наративна субстанція, яку ще можна визначити як «пов'язуюче поняття», — це спосіб бачення історичної дійсності (однак не входить до будови самої цієї дійсності). Метафора, в свою чергу, також синтезує наше знання про світ і має властивість індивідуалізувати та представляти певну «точку зору». Саме завдяки «своїй властивості формулювати „точку зору“ метафоричні висловлювання здатні надавати „вигляд“ чи „структуру“ відносно великим частинам реальності, однак, що зрозуміло, цей „вигляд“ або „структуру“ ніколи не можна відносити до самої реальності» [4, с. 311]. Ф.Р. Анкерсміт говорить про глибоко метафоричний характер власне історичного наратива та наративних висловлювань, які функціонально розподіляються на описові та індивідуалізуючі (такі, що формулюються наративною субстанцією). Важливо відзначити глибоку взаємозалежність обох видів висловлювань. «Поодинокі індивідуалізуючі висловлювання в наративі можуть вказувати на всі мислимі напрямки, і тільки наративна „точка зору“ задає їм „наративний напрям“, однак сама „точка зору“ виникає лише завдяки цим безпомічним описовим висловлюванням» [4, с. 307].

Повертаючись до питання перспективізму в історичному дослідженні, слід наголосити, що історичні дискусії (у їхній типовій формі) головним чином ведуться не з приводу фактичного матеріалу, а стосовно його інтерпретацій, тобто з приводу того, з якої «точки зору» необхідно розглядати минуле. Найбільш характерною властивістю історичного наратива є його здатність індивідуалізовувати «точки зору». З цих «точок зору» отримують «висвітлення» певні фрагменти минулого, що охоплюються областю наратива. Чим ширшою є ця область, чим більше вона виходить за межі описового значення наративних висловлювань, тим більш вдалим з наративістських позицій вважається

наратив в цілому. Тому в якості критерію продуктивності історичної оповіді визначається її оригінальність, а саме оригінальність представлена в ній «точки зору». «Найважливіший обов'язок історика — бути оригінальним і якомога більш суворо утримуватися від повторення того, що було сказано його попередниками у вивченні якоїсь конкретної теми» [4, с. 315, 335]. Отже, можемо стверджувати, що сутністю історичного знання є формулювання «точок зору». Перевага одного погляду на минуле в історичній науці обертається зникненням взагалі будь-якого погляду на минуле. «Точки зору» на минуле можуть існувати, тільки якщо є інші «точки зору» [4, с. 337].

На сьогодні множинність і навіть конфлікт інтерпретацій не вважається недоліком історико-гуманітарних наук, навпаки — визначається в якості істотного моменту їх існування та функціонування. Текст являє собою структуровану цілісність, котра завжди може бути створена декількома різними способами, відповідно, «можна говорити про текстуальну полісемію так само, як говорять про лексичну полісемію» [54, с. 8]. Більш того, метою написання історичних наративів визначається створення й представлення особливої, унікальної інтерпретації минулого (фрагменту минулого) [4, с. 291]. У зв'язку з цим важливо підкреслити, що інтерпретації, зокрема історичний наратив як репрезентація, суперечать не стільки самій історичній дійсності, скільки іншим історичним репрезентаціям [3, с. 246].

Ф.Р. Анкерсміт звертає увагу на так званий феномен «перевиробництва історичних текстів», коли стирається межа між текстом та його інтерпретацією [6, с. 316] і вводить поняття «наративного універсуму», який не є простою проекцією або картиною історичного минулого, володіючи певним ступенем автономії стосовно нього [4, с. 250].

Цікаву й не менш суперечливу ідею наративного універсуму (історичний наратив як окреме «бачення як ...») Ф.Р. Анкерсміта можна певною мірою співвіднести з концепцією «множинності дійсних світів» Н. Гудмена, особливо в питанні їх творення та функціонування. Згідно неї окремі світи являють собою правила опису, зображення й сприйняття, тобто «способи, якими світ існує» (певна система координат). Протиставлення правильних версій єдиного світу (чи світів), які не зводяться до єдиної, допускається, якщо єдність ґрунтувати на спільній організації, що охоплює всі ці версії. Створення світів є переробленням, оскільки починається завжди із вже існуючих, наявних світів. «Реальний світ» являє собою одну з альтернативних правильних версій, інші також розглядаються в якості версій того ж самого світу, що деяким з'ясованим чином відрізняються від стандартної [17, с. 121-123, 127].

В зазначеному контексті вартою уваги є думка М. Вартофського, відповідно до якого наявні у нас канони репрезентації (наприклад, стилі і конвенції малювання) впливають на наше бачення світу, вчать нас бачити його інакше. Фактично художник (з яким певною мірою можна порівняти історика), представляючи нам один із можливих світів, відмінний від світу, домінуючого в культурі даного часу, тим самим перевищує нас перцептивно. Можливі світи стають таким чином диференціально реальними світами. За М. Вартофським, не викликає сумнівів, що перцептивно ми можемо жити в альтернативних світах, приймаючи різні «набори», або відмінні канони репрезентації для різноманітних контекстів [13, с. 206-207].

Точка зору або оцінка в історичному дослідженні часто асоціюється з питанням його об'єктивності чи суб'єктивності. Насамперед необхідно зазначити, що процес «виробництва знання», тобто відповідної мисленнєвої діяльності, завжди є суб'єктивним. Не існує ніякого ідеального «об'єктивного» знання, у тому числі й наукового. Процес виробництва знання (зокрема історичного) в значній мірі залежить від індивідуальних психологічних характеристик дослідника, а також являє собою певну суміш свідомих та несвідомих мисленнєвих актів. У більшості випадків вчений, навіть, не може чітко сформулювати, чому він в той чи інший момент «думав» так чи інакше. Тим більше зазначена обставина стосується історичної науки, в межах якої, за словами А.Я. Гуревича, «будь-яка історична реконструкція (відновлення минулого) являє собою [...] певну конструкцію бачення світу, відносно якої історики досягли певного консенсусу. Сама постановка питання про об'єктивність історичного знання є некоректною» (цит. за: [58, с. 160]).

Однак, якщо все ж таки говорити про об'єктивність чи суб'єктивність в історичному наративі (історичній науці в цілому), то можна стверджувати, що вони тісно пов'язані між собою та однаковою мірою присутні у будь-якому наративі. Об'єктивність — конвенційно, як дотримання загальних правил і вимог дослідницької роботи з метою досягнення максимальної істинності результатів. Суб'єктивність виявляє себе як певна «перед-розсудочність» (Х.-Г. Гадамер) історичної свідомості.

Об'єктивність являє собою свого роду визнання деякої суб'єктивності будь-якого індивідуального історичного наратива, що потребує координації дослідницьких зусиль та діалогу між істориками. Історична наука (історичне знання) є колективною справою в значно більшій мірі, аніж, наприклад, фізика, хоча зазвичай саме історичні праці пишуть вчені-самітники. Можна одноосібно відкривати істини про при-

роду, однак для того, щоб було можливим знання про минуле, необхідна наявність й протиборство різних думок у більш драматичному сенсі. Відповідно, за своїм призначенням так званий «науковий форум» в галузі природничих наук («форум» вчених, що спеціалізуються у певній науковій області, і який виносить рішення стосовно прийнятності теорій і/або гіпотез) істотно відрізняється від «форуму істориків». Перший виносить рішення про прийнятність результатів наукового дослідження, у той час як другий виявляється необхідною відправною точкою для його початку, тобто для отримання історичного знання, і в цій якості є невід'ємним [4, с. 338].

У зв'язку з цим цікаво провести паралелі з відомою концепцією «наукового співтовариства» Т. Куна, за якою співтовариство вчених-професіоналів визначається в якості особливої структури в науці [32, с. 230]. Воно являє собою своєрідний «моральний орден», до якого долучаються шляхом учнівства [68, с. 51]. В контексті теорії структури наукових революцій поняття наукового співтовариства виступає як логічний суб'єкт наукової діяльності. Вчений визнається вченим за умови належності до наукового співтовариства, члени якого притримуються певної парадигми, а саме — чітко окресленої мережі концептуальних, інструментальних й методологічних приписів чи, іншими словами, моделі постановки та вирішення дослідницьких проблем [32, с. 25, 68].

Питання активної ролі наукового співтовариства й пов'язана з ним проблема конвенційної об'єктивності наукового дослідження наптовхують на ігрову концепцію культури Й. Хейзінги. Відповідно до неї, «гра» розглядається в якості структурної основи людської діяльності. Застерігаючи від банального спрощення на зразок того, що будь-яка наука є «грою», Й. Хейзінга залишає відкритими розмірковування: а чи не може вона займатися «грою» всередині області, обмеженої її ж власним методом [69, с. 274].

Суб'єктивний фактор в історичному дослідженні загалом та історичній оповіді зокрема виявляється як пов'язаність традицією, яка зумовлює певну «перед-розсудочність» історичної свідомості. «Суб'єктивність, через яку проходить і котрою обтяжується конкретна інформація, відображуючи уявлення, які в більший чи менший мірі характерні для деякої соціальної групи або для суспільства в цілому, проявляє культурно-історичну специфіку свого часу» [52, с. 8]. Історик є «дитям свого часу», тому його праця безумовно несе в собі відбиток епохи. Бачення минулого, як близького, так і найвіддаленішого, у кінцевому підсумку визначається історичною ситуацією. Змінюється

перспектива, зміщується «точка відліку», й історія набуває іншого вигляду, отримує нову оцінку. Це переосмислення в тій чи іншій мірі зачіпає весь історичний процес [18, с. 5].

В сучасних соціально-гуманітарних науках говорять про «пізнавальну позицію» та «пізнавальний горизонт» дослідницької позиції історика, що змінюється («рухається») в процесі пізнання разом з дослідником [33, с. 108]. Значною мірою це перегукується з поняттям «горизонт розуміння» у філософській герменевтиці Г.-Г. Гадамера [15, с. 358]. Історик не може бути вільним від менталітету своєї епохи, забобонів суспільства, загальної ідеологічної парадигми, в межах якої він існує та працює. Історичне відношення до дійсності спирається на традицію [42, с. 54-55].

Культурні традиції в свою чергу являють собою запас сюжетів, які можуть бути використані для організації подій в історії. Останні розповідаються в межах наративних рамок, що визначаються культурою [16, с. 12]. За П. Рікером, наприклад, зрозуміти історію означає зрозуміти культурну традицію, з якої походить типологія інтриг [53, с. 71]. Функціонально традицію можна розглядати в якості засобу деперсоналізації (наприклад в мистецтві), що певним чином наближує її до науки [71, с. 172].

І. Берлін пропонує цікаву метафору — «павутина» — для позначення структури загальних і конкретних переконань, яку людина приймає цілісно та не має змоги, навіть в принципі, перевірити повністю. Тому що з цієї мережі найбільш загальних положень вона починає і нею ж завершує сприйняття й пізнання світу [11, с. 41]. В кожний момент свого життя індивід є продуктом всього досвіду, накопиченого ним самим та отриманого від предків. Реальна людина існує як член своєї сім'ї, своєї раси, народу, епохи; як громадянин своєї країни; як представник своєї професії. Вона надихається певними релігійними, філософськими, метафізичними й політичними ідеями, які вона іноді розвиває чи видозмінює своїм власним мисленням [38, с. 141].

Г. Патнем, розробляючи свою концепцію понятійної схеми, наголошує на тому, що вживання будь-якого слова втягує мовця до цілої історії, традиції спостереження, узагальнення, практики і теорії. Поза цією традицією вживання слова людина взагалі не може його застосовувати. Приймаючи її, мовець приймає певний релевантний набір концептів (понять), що спирається на нашу систему ціннісних відданостей і її ж розкриває [48, с. 213].

Вагомою складовою наративної прагматики є також ціннісне наповнення історичного наратива. «Точки зору» істориків, які істотно

визначають всю структуру опису минулого, часто нерозривно пов'язані з політичними та етичними цінностями. Багато наративів втрачають свою внутрішню зв'язність, якщо вилучити з них структуруючі їх цінності (ціннісні системи). Більш того, між історичним наративом та політичними або етичними цінностями є природна близькість: метафоричний компонент наратива визначає «точку зору», на що, в свою чергу, претендує також і ціннісна складова історичної оповіді. «Наратив являє собою *trait d'union* між описовістю і нормативністю» [4, с. 340].

Довгий час в методології науки ціннісне відношення до досліджуваної дійсності виступало як протилежне пізнавальному, відповідно, далеко від об'єктивного істинного пізнання взагалі. Ця оцінка розповсюджувалася й на соціально-гуманітарне пізнання в цілому. Вона породжена ідеалами класичної науки, які вимагають або елімінації суб'єкта із результатів пізнання, або «очищення» його свідомості від будь-яких привхідних елементів, породжених культурою, історією, системою цінностей. Причиною є той факт, що в процедурі віднесення до цінностей, у виборі цілей та ідеалів є яскраво вираженими емоційні і вольові моменти, вибіркова активність суб'єкта, котрим властива невизначеність і які включають в себе інтуїтивні та ірраціональні аспекти. Переважало також розуміння цінностей як ціннісного релятивізму, котрому не могло бути місця в науковому пізнанні. Одночасно заперечувалися загальнолюдські цінності як пусті абстракції, які необхідно наповнити конкретними класовими інтересами. Окреслена ситуація в загальних рисах присутня і сьогодні, що вимагає подальшої теоретичної розробки питань природи й специфіки цінніснонаповненого історико-гуманітарного знання [39, с. 62].

Світ людини — це завжди світ цінностей, завдяки яким він наповнений сенсу, тобто осмислений і зрозумілий [19, с. 156]. Важливим моментом у розгляді ціннісної складової історичного наратива є специфічність предмету дослідження історії. Вона має справу з людською діяльністю, описує обставини, в яких живуть люди, і спосіб, яким вони реагують на них. Історія також вивчає ціннісні судження та людей, які ними керуються, їхню свідому реакцію на стан свого оточення (природного і соціального) [38, с. 141]. Тому історик змушений використовувати моральні категорії та поняття, закріплені у побутовій мові. Хіміки, філологи чи соціологи більше схиляються до кількісних методів дослідження, застосовують нейтральні в моральному плані терміни. Вони не повинні моралізувати, але й припинити користуватися звичайною мовою з усіма її асоціаціями і «вбудованими» в неї моральними категоріями не можуть. Особливість узагальнень історика полягає у тому,

що оцінки (моральні, політичні, естетичні й ін.), які вони несуть в собі, внутрішньо притаманні предмету його вивчення, а не є чимось зовнішнім щодо нього, як у природничих науках [10, с. 227, 258].

Необхідно підкреслити, що наявність чітко визначеної моральної позиції автора у творі не зменшує наукової ваги історичної праці. Не можна не зважати на присутність часто свідомих прагматичних мотивів дослідника в написанні історії (бажання відновити чи підірвати чимось репутацію, викласти моральні настанови), однак це зовсім не суперечить його намаганням повідомити про те, що ж «насправді відбулося». Якщо історик до цього не прагне, то, як слушно зауважує А. Данто, він пише не історію [20, с. 133-134].

Г. Патнем взагалі говорить, що дихотомія факт-цінність позбавлена раціональної основи і щонайменше є «безнадійно невиразною», оскільки фактуальні твердження й практики наукового дослідження, на які ми спираємося при вирішенні того, що є, а що не є фактом, своєю передумовою висувають цінності. Відновлюючи певною мірою методологію Г. Ріккерт (культурна цінність як критерій відбору матеріалу до понять історичних чи ідеографічних наук), Г. Патнем стверджує, що «кожен факт є навантаженою цінністю, і кожна наша цінність навантажує якийсь факт» [48, с. 210].

Таким чином, можна зробити висновок, що історичний наратив представляє собою специфічну форму організації історичного знання на зразок теорії в точних і природничих науках. Разом з тим історичний наратив являє собою складну систему взаємовідношення — діалогу між сучасним істориком, дослідником минулої історичної дійсності, та історичною дійсністю (творцем наратива) за допомогою знаків (окремих історичних оповідей). Підсумувати хотілося б наступними словами Ф.Р. Анкерсмита: «наратив є подібним до механізму, який працює лише завдяки своїм складовим частинам, тому цілком можна очікувати, що наративна філософія, за своєю суттю, становить вивчення цих складових частин у їх взаємозв'язку» [4, с. 17].

Бібліографія

- [1] *Анкерсмит Ф.Р.* Введение. Трансцендентализм: взлет и падение метафоры // Анкерсмит Ф.Р. История и тропология: взлет и падение метафоры. — М.: Прогресс-Традиция, 2003. — С. 65-114.

- [2] *Анкерсмит Ф.Р.* Историография и постмодернизм // Анкерсмит Ф.Р. История и тропология: взлет и падение метафоры. — М.: Прогресс-Традиция, 2003. — С. 315-346.
- [3] *Анкерсмит Ф.Р.* Историческая репрезентация // Анкерсмит Ф.Р. История и тропология: взлет и падение метафоры. — М.: Прогресс-Традиция, 2003. — С. 215-260.
- [4] *Анкерсмит Ф.Р.* Нарративная логика. Семантический анализ языка историков. — М.: Идея-Пресс, 2003.
- [5] *Анкерсмит Ф.Р.* Шесть тезисов нарративной философии истории // Анкерсмит Ф.Р. История и тропология: взлет и падение метафоры. — М.: Прогресс-Традиция, 2003. — С. 115-130.
- [6] *Барт Р.* Введение в структурный анализ повествовательных текстов // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX — XX вв.: трактаты, статьи, эссе. — М., 1987. — С. 387-422.
- [7] *Барт Р.* Дискурс истории // Барт Р. Система моды. Статьи по семиотике культуры. — М.: Издательство им. Сабашниковых, 2003. — С. 427-441.
- [8] *Барт Р.* Эффект реальности // Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. — М.: Прогресс, 1989. — С. 392-400.
- [9] *Бахтин М.М.* Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве // Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. — М.: Худож. лит., 1986. — С. 26-89.
- [10] *Берлин И.* Историческая неизбежность // Берлин И. Подлинная цель познания. Избранные эссе. — М.: Канон +, 2002. — С. 162-260.
- [11] *Берлин И.* Понятие научной истории // Берлин И. Подлинная цель познания. Избранные эссе. — М.: Канон +, 2002. — С. 25-80.
- [12] *Брокмейер Й., Харре Р.* Наратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы // Вопросы философии. — 2000. — № 3. — С. 29-42.
- [13] *Вартофский М.* Модели. Репрезентация и научное понимание. — М.: Прогресс, 1988.

- [14] *Витгенштейн Л.* Логико-философский трактат. — М.: Наука, 1958.
- [15] *Гадамер Х.-Г.* Истина и метод: Основы философской герменевтики. — М.: Прогресс, 1988.
- [16] *Газнюк Л.* «Філософія наратива» в персональному бутті людини // Філософська думка. — 2004. — № 4. — С. 3-15.
- [17] *Гудмен Н.* Способы создания миров. — М.: Идея-Пресс, Логос, Праксис, 2001.
- [18] *Гуревич А.Я.* Историк конца XX века в поисках метода. Вступительные замечания // Одиссей. Человек в истории. 1996: Историк в поисках метода. — М.: Coda, 1996. — С. 5-10.
- [19] *Гусев С.С., Тульчинский Г.Л.* Нормативно-ценностный подход к проблеме понимания // Понимание как логико-гносеологическая проблема. Сб. научных трудов. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 150-170.
- [20] *Данто А.* Аналитическая философия истории. — М.: Идея-Пресс, 2002.
- [21] *Дарнтон Р.* Історія читання // Нові перспективи історіописання / За ред. П. Берка. — К.: Ніка-Центр, 2004. — С. 194-229.
- [22] *Дройзен И.Г.* Историка. Лекции об энциклопедии и методологии истории. — СПб.: Издательство «Владимир Даль», 2004.
- [23] *Иванов Г.М.* Методологические проблемы исторического познания. — М.: Высшая школа, 1981.
- [24] *Карабаева А.Г.* Нарратив в науке и образовании // Инновации и образование: Сборник материалов конференции. Серия «Symposium». — Вып. 29. — СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. — С. 89-96.
- [25] *Касавин И.Т.* Миграция. Креативность. Текст. Проблемы неклассической теории познания. — СПб.: РХГИ, 1998.
- [26] *Козельск Р.* Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. — К.: Дух і літера, 2005.

- [27] *Коллингвуд Р.Дж.* Идея истории. Автобиография. — М.: Наука, 1980.
- [28] *Кукарцева М.А.* Лингвистический поворот в историописании: эволюция, сущность и основные принципы // Вопросы философии. — 2006. — № 4. — С. 44-55.
- [29] *Кукарцева М.А., Коломоец Е.Н.* О новой философии истории // Личность. Культура. Общество. — 2002. — № 1-2 (11-12). — С. 276-291.
- [30] *Кукарцева М.А.* Опыт чтения текстов в лингвистической философии истории // Философия и общество. — 2005. — № 1. — С. 115-132.
- [31] *Кукарцева М.А.* Эпистемологические проблемы лингвистического поворота в историографии // Эпистемология и философия науки. — 2006. — № 1. — С. 110-130.
- [32] *Кун Т.* Структура научных революций. — М.: Прогресс, 1977.
- [33] *Лазарев Ф.В., Лебедев С.А.* Проблемы истины в социально-гуманитарных науках: интервальный подход // Вопросы философии. — 2005. — № 10. — С. 95-115.
- [34] *Лакатос И.* Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. — М.: Московский философский фонд, «Медиум», 1995.
- [35] *Лега В.П.* Философия Плотина и Патристика: взгляд с точки зрения современной православной апологетики. — М.: Издательство Православного Свято-Тихоновского Богословского института, 2002.
- [36] *Лиотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна. — М.: Институт экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1998.
- [37] *Лотман Ю.М.* Внутри мыслящих миров // Лотман Ю.М. Семiosфера. — С.-Петербург: Искусство. — СПб, 2000. — С. 150-391.
- [38] *Мизес Л.* Теория и история: Интерпретация социально-экономической эволюции. — Челябинск: Социум, 2007.

- [39] *Микешина Л.А.* Трансцендентальное измерение гуманитарного знания // Вопросы философии. — 2006. — № 1. — С. 49-66.
- [40] *Моррис Ч.* Основания теории знаков // Семиотика. Сборник переводов / Под ред. Ю.С. Степанова. — М.: Радуга, 1983. — С. 37-89.
- [41] *Мухомелишвили Н.Л.* Постижение versus понимание // Текст — культура — семиотика наратива. Труды по знаковым системам. — XXIII. — Тарту: Изд-во ТГУ, 1989. — С. 3-17.
- [42] *Никитин Е.П.* От идеологии к методологии // Вопросы философии. — 1998. — № 10. — С. 77-87.
- [43] *Никифоров С.В.* Письменный текст как компонент социумной организации // Прагматическое содержание грамматики текста: Сб. научн. трудов. — М.: Наука, 1992. — С. 46-52.
- [44] *Никифоров А.Л.* Специфика описания в истории и социальных науках // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. — 2010. — № 3. — С. 107-120.
- [45] *Новоселов М.М.* Абстракция и объяснение // Вопросы философии. — 2009. — № 1. — С. 75-87.
- [46] *Папуша І.* Що таке наратологія? (огляд концепцій) // Наративні виміри літератури. Матеріали міжнародної конференції з наратології. Тернопіль, Україна, 23-24 жовтня 2003 р. // *Studia methodologica*. Вип. 16. — Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2005. — С. 29-45.
- [47] *Парахонский Б.А.* Понимание текста и эвристические функции слова // Понимание как логико-гносеологическая проблема. Сб. научных трудов. / Отв. ред. М.В. Попович. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 122-143.
- [48] *Патнем Г.* Розум, істина й історія. — К.: Альтернативи, 2003.
- [49] *Петренко Н.С.* К проблеме нарратива в методологии истории // Философские науки. — 2000. — № 1. — С. 108-116.
- [50] *Пироженко В.А.* Понятие «факт» в исторической науке: методологический анализ // Наука та наукознавство. — 2001. — № 1. — С. 26-35.

- [51] *Ракитов А.И.* Историческое познание: Системно-гносеологический подход. — М.: Политиздат, 1982.
- [52] *Репина Л.П.* Культурная память и проблемы историописания (историографические заметки). — М.: ГУ ВШЭ, 2003.
- [53] *Рикер П.* Время и рассказ: в 2 т. — М.; СПб.: Университетская книга, 1998. — Т. 1. Интрига и исторический рассказ.
- [54] *Рикер П.* Герменевтика и метод социальных наук // Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика. Московские лекции и интервью. — М.: КАМІ, 1995. — С. 3-18.
- [55] *Савельева И.М., Полетаев А.В.* Знание о прошлом: теория и история: в 2 т. — СПб.: Наука, 2003. — Т. 1: Конструирование прошлого.
- [56] *Сепир Э.* Статус лингвистики как науки // Избранные труды по языкознанию и культурологии. — М.: Прогресс, 1993. — С. 259-265.
- [57] *Сидорина Т.Ю., Филатов В.П.* «Сети теорий» и другие формы организации теоретического знания // Философские науки. — 1989. — № 2. — С. 103-108.
- [58] *Смоленский Н.И.* Теория и методология истории. — М.: Академия, 2007.
- [59] *Сыров В.Н.* Нарративное производство и современное социальное познание // Социальное знание в поисках идентичности. Фундаментальные стратегии социогуманитарного знания в контексте развития современной науки и философии. Сб. научных статей. — Томск: Водолей. — 1999. — С. 20-26.
- [60] *Сыров В.Н.* Состоялась ли «смерть субъекта»? // Философская и правовая мысль. Альманах. — Саратов — СПб.: Научная книга, 2003. — Вып. 5. — С. 160-179.
- [61] *Сыров В.Н.* Что может сказать текст историка? // Человек-текст-эпоха: Сб. научных статей и материалов. — Формирование жизненной среды и менталитета / Под ред. В.П. Зиновьева, Е.Е. Дудчак. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 2004. — С. 27-53.

- [62] *Троцук И.В.* Нарратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках // Вестник РУДН. Серия «Социология». — 2004. — № 6-7. — С. 56-74.
- [63] *Уайт Х.* Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века. — Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2002.
- [64] *Уйбо А.* Реконструкция исторического прошлого как междисциплинарная задача // Ученые записки Тартусского университета. «Смысловые концепты историка-философского знания». Труды по философии — XXXV. — Тарту, 1990. — С. 76-92.
- [65] *Уорф Б.Л.* Наука и языкознание (О двух ошибочных воззрениях на речь и мышление, характеризующих систему естественной логики, и о том, как слова и обычаи влияют на мышление) // Зарубежная лингвистика. I, М.: Прогресс, 1999. — С. 92 — 106.
- [66] *Успенский Б.А.* История и семиотика // Успенский Б.А. Избранные труды. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. — Т. 1: Семиотика истории. Семиотика культуры. — С. 9-70.
- [67] *Философский энциклопедический словарь.* — М.: Сов. Энциклопедия, 1989.
- [68] *Харре Р.* Социальная эпистемология: передача знания посредством речи // Вопросы философии. — 1992. — № 9. — С. 49-60.
- [69] *Хейзинга Й.* Homo ludens / Человек играющий. — СПб.: Азбука-классика, 2007.
- [70] *Хладениус И.М.* Введение к правильному истолкованию разумных речей и писаний [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <<http://kosilova.textdriven.com/narod/studia2/chlad1.htm>>
- [71] *Элиот Т.С.* Традиция и индивидуальный талант // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. Трактаты, статьи, эссе. — М.: Издательство Московского университета, 1987. — С. 169-176.

Надійшла до редакції 22 квітня 2011 р.